

Dinleri kelimeler üzerinden okumak: İsrail (יִשְׂרָאֵל) örneği

Salih İNCİ¹

APA: İnci, S. (2019). Dinleri kelimeler üzerinden okumak: İsrail (יִשְׂרָאֵל) örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 273-287. DOI: 10.29000/rumelide.656754

Öz

İsrail ifadesi, tarihten günümüze Yahudileri tanımlamak için kullanılan en önemli kelimelerden birisidir. Bu çalışmada İsrail terimi merkeze alınarak, Yahudi tarihinden ve Yahudi peygamberlerinden örneklerle kelime, tarihi, teolojik ve filolojik açılardan incelenmeye çalışılacaktır. İsrail adı, İbranilerin atalarından biri sayılan Hz.Yakub'a verilen bir isim veya lakaptır. Yahudi Kutsal kitabı Tevrat'ın (Tora) Tekvin bölümünde anlatıldığına göre bu isim ona Tanrı Yehova tarafından verilmiştir. Kelime İbranicede, Tanrı'yla güreşen veya Tanrı'yla mücadele eden anlamına gelmektedir. Bu anlamdan hareketle bir kısım araştırmacılar, Yahudilerin tarih boyu, Tanrı'yla, insanlar ve diğer toplumlarla yaptıkları mücadeleye işaret ettiği şeklinde yorumlamışlardır. Hz. Yakub, bazı noktalarda Yahudilerden farklı olarak değerlendirilse de, İslam açısından da bir peygamber olarak kabul edilmiştir. İsrail kelimesi Kur'an'da, hem Yakub'un kendisini, hem de onun soyundan gelen İsrailoğullarını ifade etmek için kullanılmıştır. Yahudi tarihi boyunca da kelime, bütün Yahudileri ifade ederken, Hz. Yakub'un ölümünden sonra ise hem Hz. Süleyman'dan sonra Kuzeyde kurulan İsrail Krallığı'nın, hem de bu günkü İsrail Devleti'nin adı olmuştur.

Anahtar kelimeler : İsrail, Yakub, Yahudi, Tevrat, peygamber.

Reading religions through words: Israel

Abstract

The term Israel is one of the names used to describe Jews from history to present. In this study, the term Israel will be centered and the historical, theological and philological aspects of Jewish history and Jewish prophets will be examined. The name Israel is a name or moniker given to the Prophet Yacob, considered one of the ancestors of the Hebrews. This name was given to him by God Jahve, as described in the Genesis chapter of the Torah. The first meaning of the word means wrestling with God, fighting with God. This meaning was interpreted by some researchers as a reference to the Jews' struggle with god, people and other societies throughout history. Jacob is regarded as a prophet in Islam, although at some point he is considered to be different from the Jews. Israel has been used in the Qur'an as a name of the Israelites to express both his name and his descendants. The word was used to describe all the Jews after the Prophet Jacob, and then both it became the name of the Israeli Kingdom established in the north after King / Prophet Solomon, as well as the state of Israel today.

Keywords : Israel, Yacob, Jews, Torah, prophet.

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (Kırklareli, Türkiye), incisalih@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2252-5564 [Makale kayıt tarihi: 21.11.2019-kabul tarihi: 20.12.2019; DOI: 10.29000/rumelide.656754]

Giriş

Bugün yeryüzünde var olan dinler, dinler tarihçilerinin kendi bakış açılarından hareketle farklı şekillerde tasnif edildiği için çeşitli din ve dinler tipolojileri ortaya çıkmıştır. Örneğin geleneksel bakış açılarından hareketle dinleri tasnif etmeye çalışanlar, kendi inanç gruplarını merkeze alarak kendi dinlerinin *doğru*, *hak* ve *sahih din*, olduğunu, diğerlerinin ise; *sapkın*, *yoldan çıkmış* ve *sahte din* olduğunu iddia etmişlerdir. Başta *Auguste Comte* olmak üzere evrimci ve pozitivist nazariye üzerinden hareket eden 19.yy pozitivistleri ise dinleri, *ilkel* ve *gelişmiş dinler* şeklinde bir tasnife tabi tutmuşlardır. Yine dinin yeryüzünde yayılmacı özelliğini ve mesajın muhataplarını ön plana çıkaran dinler tarihçileri, dinleri *evrensel dinler* ve *milli dinler* diye bir ayırma gitmişleridir. Bir başka tasnifte ise kendisine saygı duyulan yüce varlığı, (tanrıyı) merkeze alıp tanrı anlayışından hareketle dinlerin çeşitli şekillerde tasnif edildiğini görmekteyiz. Buna göre; tanrının birliği ve çokluğu esasına dayalı olarak *monoteist* (tek tanrılı), *düalist* (seneviye = ikili) ve *politeist* (çok tanrılı) dinler; tanrının bilinip bilinmeyeceği tezinden hareketle *gnostik* (tanrı bilinebilir) ve *agnostik* (tanrı bilinemez) dinler, tanrı – evren – insan ilişkisini temel alarak *panteist* (her şey tanrıdır) ve *deist* (sadece evreni yaratıp insanlara müdahil olmayan) dinler şeklinde bir tasnif karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi bölgeler esas alınarak yapılan bir tasnifte ise dinler; *Asya*, *Avrupa*, *Afrika*, *Hint*, *Uzak Doğu* ve *Yakın Doğu* (Ortadoğu) dinleri olarak sıralanmaktadır. (Gündüz, 2007, s. 29-30).

Yukarıda bahsedilen tasniflerin dışında bir başka tasnif çeşidi de dinleri, merkeze aldıkları kelimeler ve kavramlar üzerinden hareketle yapılan tasniftir. Buna en iyi örnek üç büyük dini gelenek olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'dır. Bu bağlamda aynı zamanda milli bir din olarak da görülen Yahudilik, İsrailoğullarının Tanrı Yahve'nin seçkin kavmi olduğu şeklinde *etnosentrik* (ırk merkezli) bir anlayıştan hareketle kendisini *seçilmiş bir ulus* kavramıyla temellendirmektedir. Nitekim Yahudi Kutsal metni olan *Tanah*'ta (Ahdi Atik) konuyla ilgili birçok pasajda yer almaktadır. (Tesniye,7:6; Yeşu, 24:15-22).

Hristiyanlıkta ise bütün vurgular Hz. İsa üzerine olduğundan, İsa² Mesih merkezli bir din olarak görülmektedir. Zira onlara göre tanrı oğlu İsa Mesih, insanlığı ilk günah yükünden kurtarmak üzere baba tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş, ilk günaha karşı bir kefarete olarak çarmıha gerilmek suretiyle kendisine inananları günahattan arındırmış, daha sonra ise dirilerek, kıyamet günü tekrar geri gelip insanları yargılamak üzere Tanrı katına yükselmiştir. (Matta, 28:1-20; Markos, 16:1-10; Luka,24:1-12; Yuhanna, 20:1-10).

İslam dini ise bütün mesajlarında Allah'ın birliğini, yani *tevhidi* merkeze alan bir din anlayışını ön plana çıkartmıştır. Bu nedenle de kendinden önceki dini geleneklerde, özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıktaki Yüce Yaratıcı (Allah) tasavvuruna dair bazı yanlış inançları tenkit ederek bütün mesajlarında Allah'ın birliğine vurgu yapmıştır. (İhlas, 112 : 1-4)

Burada yine bu üç dini gelenekte de merkezi bir konumda olan ve fakat yukarıdakilerden farklı kavram ve kelimeler üzerinden giderek ayrı bir tasnif denemesi yapılabilir. Bu, bir bakıma *eyleme dayalı* bir tasnif olarak da ifade edilebilir. Burada ön plana çıkarmaya çalıştığımız ana kavram İbranicedeki “mücadele etmek” anlamına gelen *İsrail* kelimesidir. İslam için de bu kavramın tam zıttı olan mutlak itaati ve teslimiyeti ifade eden *Silm* (Selm) kelimesi üzerinden giderek de benzer bir tasnif yapılabilir.

² Bu çalışmamızda peygamberlerle ilgili geçen anlatımlar ve konular Kur'an, İslam ve genel tarih bağlamında ele alındığında İslami terminolojiye uygun olarak başlarına saygı ifadesi olarak “Hz” kelimesi ilave edilerek “Hz. İsa”, “Hz. Yakub”, “Hz. Davud”, “Hz. Süleyman” vb şeklinde kullanılmıştır. Bu tür peygamber isimleri Yahudi ve Hristiyan metinleri bağlamında kullanıldığında ise - bu din mensuplarının kendi metinlerinde olduğu gibi - isimler yalnız olarak verilmiştir. Benzer şekilde Yahudi ve Hristiyan kaynakları bağlamında yaratıcı anlamında “tanrı” kelimesi kullanılmıştır.

Bahsettiğimiz bu eylem merkezli okuma, diğer dinleri de içine alacak şekilde genişletilebilir. Biz bu çalışmada sadece İsrail kelimesi üzerinde duracağız. Kelimeyi filolojik, teolojik ve tarihsel açılardan ele alarak incelemeye çalışacağız. Bu nedenle hem alana yabancı olan okuyucular için, hem de İsrail kelimesinden hareketle tarihsel süreç içerisinde ele alacağımız konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle, önce kısaca Yahudi tarihi hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Kısa İsrailoğulları tarihi

Tarih sahnesine çıkışlarını Hz. İbrahim'e kadar (takriben M.Ö. 1800'lü yıllar) dayandıran bu topluluk çeşitli adlarla anılmıştır. Hz. Yakub'un lakabına dayalı olarak *İsrail*, yine Hz Yakub'un oğlu Yahuda'ya nisbetle *Yahudi*, Hz. İbrahim'in büyük dedesi Eber / Ever'e nispetle *İbrani*, Hz. Musa'ya atfen de *Musevi* olarak adlandırılmışlardır. Kendilerini, *milletlerin atası* anlamına gelen Abraham / İbrahim'in çocukları olarak tanıtan Yahudi inancına göre Tanrı Yehova / Yahve, ona itaat etmeleri ve sünnet olmaları karşılığında İbrahim soyunu seçkin kılıp onların soyunu bereketli kılacağını ve yine onlara Kenan topraklarını vereceğini vaat etmiştir. Bu soy İbrahim'in küçük oğlu İshak, onun oğlu Yakub ve Yakub'un on iki oğluyla devam etmiştir. Yahudiler Yakub'un oğlu Yusuf döneminde Mısır'a yerleşmişlerdir. (Tekvin, 12 - 50 Bölüm) Mısırda yaklaşık 430 yıl kalan Yahudiler, zamanla burada esir muamelesi görmeye başlamış ve birçok sıkıntılara maruz kalmışlardır. Sonuçta Tanrı Yahve Hz. Musa'yı onlara göndererek uzun mücadeleler sonunda onları Mısırdan kurtarmıştır. Yahudi inancına göre Tanrı, İsrailoğullarının en büyük peygamberi olan Musa aracılığıyla yeni bir ahit daha yaparak onlara Fırat'tan Nil'e kadar olan toprakları (Arz-ı Mev'ud) vaat etmiştir. Ayrıca Tanrı Musa'ya Yahudi kutsal kitabı Tora'yı (Tevrat'ı) vermiştir. Tanrı işledikleri günahlar nedeniyle Yahudileri 40 yıl çöllerde dolaştırmış, Musa da dahil kutsal topraklara, bir iki kişi hariç bu ilk nesilden kimseyi sokmamıştır. Ancak Musa vefat ettikten sonra Yahudiler Yeşu komutasında vaat edilen topraklara, bu günkü Kudüs civarına gelip yerleşmişlerdir. (Çıkış, 1-40. Bölüm; Tesniye, 1- 34. Bölüm; Yeşu, 1-24. Bölüm)

Yeşu sonrası karizmatik liderler olarak bilinen *Hakimler* ve ardından *Krallıklar Dönemini* yaşayan Yahudiler en parlak zamanlarını, kral olarak gördükleri Hz. Davud (M. Ö. 1015-975) ve Hz. Süleyman (M. Ö. 970-930) devrinde yaşamışlardır. Kral Davud zamanında Kudüs alınıp başkent yapılmış, oğlu Süleyman zamanında ise Yahudi tarihi açısından çok önemli görülen Kudüs'te *Kutsal Süleyman Tapınağı* (Betha Mikdaş = Beytü'l- Makdis) inşa edilerek ülke en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Süleyman'dan sonra ülke, *Yehuda* ve *İsrail Krallığı* diye ikiye ayrılmış, İsrail krallığı Asurlular tarafından (M. Ö. 721); Yahuda ise Babiller tarafından (M. Ö. 586)'da yıkılmış, Kutsal Süleyman Mabedi tahrip edilip, Yahudilerin büyük bir kısmı Babil'e sürgün edilmiştir. 50 yıl kadar sürgünde kalan Yahudiler, Perslerin Babilleri yenerek Yahudilere izin vermesiyle tekrar Kudüs'e dönerek (M.Ö. 538) Süleyman Mabetini yeniden inşa etmişler, böylelikle Yahudi tarihinde M.S. 70'li yıllara kadar sürecek olan II. Mabet Dönemi başlamıştır. Bu dönemde Yahudiler önce Perslerin, ardından Büyük İskender'in ve en son olarak da Romalıların hakimiyeti altında yaşamışlar, zaman zaman başlattıkları bağımsızlık mücadelesinde, pek fazla başarılı olamamışlardır. En son M. S. 70 yılında Roma'ya karşı ayaklanınca Romalı komutan Titus Kudüse girmiş, Yahudileri ikinci kez sürgüne göndermiş, Kutsal Mabet tekrar yıkılmış ve bir daha yapılamamıştır. Bugün Mescidi Aksa civarında kalan ve Yahudilerin ağıt yaktıkları *Ağlama Duvarının* işte bu son yıkımdan kalan kalıntıları olduğu söylenmektedir. Bu tarihten sonra, krallıklarını, en kutsal mabetlerini ve topraklarını kaybeden Yahudiler, dünyanın dört bir tarafına dağılmışlardır. Kendi etnik kimliklerini korumak için ellerinde kalan tek şeye, Kutsal Kitaba ve onun tefsirine yönelik yoğun bir çaba içine girerek geniş bir dini / milli literatür oluşturmaya çalışmışlardır. Dünyanın muhtelif bölgelerine dağılan Yahudiler buldukları yerlerde, 1948'de bu günkü İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar, yaklaşık 2 bin yıl sürecek uzun bir sürgün ve diaspora hayatı

yaşayacaklardır. Yahudiler, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde (M.S. 30) başat rol oynadıkları için Hristiyanlar açısından daima *Tanrı Katili* bir kavim olarak görülmüşler, batı kaynaklı teolojik temelli bu *antisemitik* bakış açısı nedeniyle Avrupa'da sürekli "ötekileştirilen" Avrupa Yahudileri (Aşkenazlar), değişik zamanlarda İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkelerden ya sürülmüşler, ya da ağır yaşam koşulları altında varlıklarını devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Ancak Müslüman Devletlerin toprakları içinde yaşayan Yahudiler (Seferatlar), gerek Endülü's'te gerekse buradan kovulduktan sonra Osmanlı Devleti topraklarında kendi ifadeleriyle "Altın Dönemlerini" yaşamışlardır. Ancak 20. yy.'ın başlarında Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, batılı devletlerin siyasi ve askeri desteğiyle Kudüs civarında bağımsız bir devlet kurma girişimleri başlatılmış, 1917 tarihli *Balfur Deklarasyonu*'yla başlayan süreç 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bugün sayıları (farklı kaynakların verdikleri rakamlardan dolayı) 15 ile 20 milyon arasında değişen Yahudilerin büyük çoğunluğu İsrail'de ve ABD'de, pek az bir kısmı da değişik Avrupa ülkelerinde yaşamaktadırlar. (Sevilla-Sharon, 1981, s. 14-325).

Tevrat'ta İsrail kelimesi

Burada Tevrat'ta kullanıldığı şekliyle İsrail kelimesinin teolojik, etimolojik ve tarihsel kullanımına değineceğiz. Yahudiler için İsrail kelimesinin kullanımı Tevrat'ta anlatılan bir olaya dayanır. Buna göre Yakub kardeşi Esav'la yaşadığı bir mesele dolayısıyla dayısı Laban'ın yanına kaçmış, onun iki kızıyla evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olup uzunca bir süre burada kaldıktan sonra kendi vatanına dönmeye karar vermiştir. Kenan'a dönüş yolunda yaşanan bu hadise Tevrat'ın Tekvin bahsinde şöyle anlatılmaktadır:

"Ve Yakub yalnız başına kaldı; ve seher sökünçeye kadar bir adam onunla güreşti. Ve onu yenmediğini görünce, uyluğunun başına dokundu ve onunla güreşirken Yakub'un uyluk başı incindi. Ve dedi: Brak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi: Beni mübarek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi. Yakub. Ve dedi; **Artık sana Yakub değil, ancak İsrail denilecek, çünkü Allah'la ve insanlarla uğraşmış yendin.** Ve Yakub sorup dedi: Rica ederim ,adını bildir. Ve dedi: Adımı niçin soruyorsun? Ve orada onu mübarek kıldı. Ve Yakub oranın adını Peniel koydu. ; çünkü Allah'ı yüz yüze gördüm ve canım sağ kaldı, dedi. Yakub Peniel'den ayrılırken güneş doğdu. Uyluğundan ötürü aksıyordu Bunun için bugüne kadar İsrailoğulları uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler; çünkü Yakub'un uyluk başına kalça adalesine dokundu." (Tekvin, 32: 22-32)

Söz konusu bu olaya *Hoşea* Kitabı'nda da bir atıf vardır. Orada bu olaydan "*Yakub ana rahminde kardeşinin (Esav) topuğunu tuttu, Büyüyünce Tanrı'yla güreşti. Melekle güreşip yendi.*" (*Hoşea*, 12:3-5) şeklinde bahsedilir.

Bu olaydan hareketle *İsrail* kelimesi İbranilerin atası (Patriark) sayılan Ya'kub'un ikinci adı veya lakabı olarak kullanılmıştır. Onun soyundan gelenler de Tevrat'ta *Beney Yisrael*, yani *İsrailoğulları* diye anılmıştır. Tevrat'ta Yakub'un soyu Mısır'da kaldıkları süre içinde, Mısır'dan çıkışın akabinde çöllerde yaşadıkları dönemde ve akabinde Kenan diyarında buldukları zamanlarda hep İsrail ve İsrailoğulları diye isimlendirilmişlerdir. Çünkü Tevrat'taki bir anlatımla bizatihi Tanrı kendisine "İsrail" ismini vermesinden sonra Yakub isminin kullanılmasını yasaklamıştır (Rabinowitz, 1945, s. 98-99). Bu olay, daha önce Yakub'un düş gördüğü yer olan "Betel"de gerçekleşmiştir. Bu rüyada Yakub melekelerin kurduğu bir merdivenle göğe yükselmiş, Rab'la konuşmuş ve Rab üzerinde bulunduğu toprakları ona ve soyuna vereceğini, ayrıca soyunun da çok olacağını söylemiştir. Yakub, uyanınca bunun ancak Tanrı Evin'den başka bir yerde olmayacağını söyleyerek buraya Tanrı Evi anlamında "Betel" adını vermiştir. (Tekvin, 28:10-18) İşte ona ikinci kez İsrail adının verildiği ve Yakub isminin yasaklandığı yer yine bu kutsal mekan olmuş ve buraya bizatihi Tanrı tarafından çağrılmıştır. Olay Tevrat'ta şöyle aktarılmaktadır:

“Yakub Paddan-Aram'dan dönünce, Tanrı ona yine görünerek onu kutsadı. **‘Sana Yakub diyorlar, ama bundan böyle adın Yakub değil, İsrail olacak’** diyerek onun adını İsrail koydu. ‘Ben Her Şeye Gücü Yeten Tanrı’yım’ dedi. ‘Verimli ol, çoğal. Senden bir ulus ve uluslar topluluğu doğacak. Kralların atası olacaksın. İbrahim'e, İshak'a verdiğim toprakları sana verecek, senden sonra da soyuna bağışlayacağım.’ Sonra Tanrı Yakub'tan ayrılarak onunla konuştuğu yerden yukarı çekildi.” (Tekvin, 35: 9-13)

Ancak Tevrat'ta geçen yasağa rağmen sonraki olaylarda Yakub ismi zaman zaman kullanılmıştır. Örneğin Yakub ölmek üzereyken çocuklarını “*Yakuboğulları, toplanın ve dinleyin, Babanız İsrail'e kulak verin*” (Tekvin, 49:2) diye seslenmiştir. Yine Hz Yusuf'un davetiyle Mısır'a gidişle ilgili anlatımda “*Yakub Beer-Şeva'dan ayrıldı. Oğulları Yakub'u -İsrail'i- götürmek üzere firavunun gönderdiği arabalara onu, kendi çocuklarıyla karılarını bindirdiler. Yakub, bütün ailesini -oğullarını, kızlarını, torunlarını- hayvanlarını ve Kenan ülkesinde kazandığı malları yanına alarak Mısır'a gitti. İsrail'in Mısır'a giden oğullarının -Yakub'la oğullarının- adları şunlardır.*” (Tekvin, 46: 5-8) şeklinde Yakub adının halen kullanıldığını görmekteyiz. Yahudi dilbilimcisi Louis Isaac Rabinowitz, ismin bu şekilde, gelişigüzel, tutarsız olarak kullanımını, Tevrat'ın farklı nüshalardan derlenerek oluşturulduğundan hareketle meseleyi, “farklı kaynaklar teorisi”yle açıklamaktadır. O, Talmud'da (Tevrat'ın yorumu olan sözlü gelenek) her iki ismin de kullanılabileceğinin söylendiğini, ancak İsrail'in çok daha önemli olduğunun vurgulandığını belirtir. (Rabinowitz, 1945, s. 98).

Yukarıda anlatılan olaydan hareketle “İsrail” adı Yahudileri tanımlamak için bizatihi Tanrı tarafından onlara verilmiş kutsal bir isimdir ve diğerlerinden çok daha kutsal ve önemlidir. Yakub isminin yasaklanmasından sonra Tevrat'ta bu kelime daha çok kullanılmıştır. Ancak bu kelimenin Yakub'a verilmesi olayında geçen “Tanrı'yla güreşmek” hadisesi Yahudilerin monoteist tanrı inancıyla bağdaşmaz görünmektedir. Zira Tekvinde anlatılan metni literal, sadece lafız üzerinden okuduğumuzda Yakub'un güreş tuttuğu kişi Tanrı'dır. Bu, “*Allah'la ve insanlarla uğraşıp yendin*”, “*Ve Yakub oranın adını Peniel* (Allah'ın yüzü) *koydu, çünkü Allah'ı yüz yüze gördüm, dedi*” (Tekvin, 32: 22-32). “*Büyüyünce Tanrı'yla güreşti, Melekle güreşip yendi.*” (Hoşea, 12:3-5) ifadeleriyle açıkça zikredilmektedir. Tekvin'deki ilk anlatımda Tanrı'yla güreştiğinin bildirilmesinin ardından insanlarla uğraşıp yendi denirken, Hoşea'da ise Tanrı'yla güreşti ifadesinden sonra Melekle güreşip yendiği söylenmektedir. Dolayısıyla metinden hareketle İsrailoğullarının atası Yakub; hem Tanrı'yla, hem insanlarla, hem de melekle güreşmiş ve mücadele etmiş bir figür olarak algılanmaktadır.

Burada Yahudi Tanrısı'nın bir insan gibi düşünülmesi ve ontolojik olarak insanla aynı seviyede görülüp yeryüzüne indirilmesi, yani tanrının insan biçimli tasviri *Antropomorfik* denen bir tanrı tasavvurunu akla getirmektedir. Bu da Yahudilikteki aşkın, hiçbir şeye benzetilemez ve hatta *on emrin* ifadesiyle suretinin dahi yapılmasının yasaklandığı bir tanrı anlayışını zedelemektedir. Burada aslında konu tüm dinlerin Tanrıyı nasıl tanımlayacakları meselesiyle ilgilidir. Konu, aşkın, mükemmel, ezeli, ebedi, bu nedenle tam olarak tanımlanamayan bir varlık olan Tanrı'yı, sınırlı bir varlık olan yaratılmışların, yine sınırlı kelimelerle nasıl tanımlayacakları meselesidir. Diğer birçok dini gelenekte olduğu gibi Yahudilikte de bu metinleri okurken metnin lafzi değil alegorik, sembolik olarak okunması gerektiği şeklindeki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Filo'nun ifadesiyle “Tanrı tam olarak bilinemez, tam olarak tanımlanamayan bir şeyi tanımlamaya çalışmak mümkün değildir. Zira her tanım bir sınırlama gerektirir, bu ise Tanrı için mümkün değildir”. (Ayıkıt, 2011, s. 151) Tanımlama mümkün olmayınca insan zihninin kolay algılaması için bir takım benzetmeler kullanılmıştır, dolayısıyla bunları lafzi olarak değil mecazi, alegorik olarak okumak gerekir görüşü hakimdir. Bu nedenle burada da aslında ifade edilenin bizatihi Tanrı'nın kendisi değil de onun bir aracısı olan *melek*, *teofani* (Tanrı'nın tecellisi) vb şeklindeki yorumlar ön plana çıkmaktadır.

Burada Tanrı / Tanrı'nın meleği ile Yakub arasında geçen olaydaki ilişkiyi anlamak için Yahudilikteki vahiy anlayışını kısaca hatırlamak gerekecektir. Tüm monoteist dinlerde olduğu gibi Yahudilik'te vahyin kaynağı Rab Yehova'dır ve bu vahyi seçtiği peygamberlere farklı şekillerde ulaştırır. Bunlardan en önemlisi Rabbin izzetinin tecellisi olarak nitelendirilen *Teofani*'dir. Diğerleri *Rüya / Rü'yet, Tanrı'nın Ruhü, ve Tanrı'nın Kelamı* şeklindedir. Bunlardan en üstünü ve vahyin en kestirme yolu Teofani'dir. Hiçbir aracı olmaksızın, Rab Yehova'nın kendisini göstermesidir. (Harman, Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler, 1995, s. 137-139) Bunun yanında diğer vahiy türlerini de birer teofani olarak nitelendirenler olmuştur. Tanrı'yı doğrudan doğruya görmek, sadece Hz. Musa'ya bahsedilmiş olsa da, (Sayılar, 12:6-8) Rab Yehova, Musa'ya has olan bu özel tecellisinin (teofani) yanında, dolaylı olarak da, kimi zaman seçtiği belli kullara (Tekvin, 15:12-16; İşaya, 6:8-13; Yeremya, 1:4-19; Hezekiel 1:1-3.) ve bazen de bütün halka izzetiyle tecelli ettiğini ifade etmektedir. (Sayılar, 14:21; İşaya 40:5; 42/8; 48:11) Tevrat'ta Musa'nın bizzat Rabbi gördüğü açıkça ifade edilmektedir. Bazıları burada söz konusu olan görmenin lafzi anlamda değerlendirilmemesi gerektiğini, aksine bunun Tanrı'ya yakınlığına, diğer peygamberler arasındaki eşsiz yerine ve ayrıcalığına bir işaret olduğunu iddia ederler. Peygamber Musa da dahil hiç kimsenin Tanrı'yı göremeyeceğini söylerler. Bu ayeti Musa'nın Tanrı ile insan için mümkün olabilecek en üst seviyede bir ilişkiye girdiğinin ifadesidir diye yorumlarlar. (Paul, 1945, s. 1153). Çünkü bizzat Tevrat'ta Tanrı Musa'ya : “Yüzümü göremezsın. Çünkü insan beni görüp yaşayamaz. İşte yanımda bir yer var ve kaya üzerinde duracaksın ve vaki olacak ki izzetim geçtiği zaman seni bir kayanın kovuşuna koyacağım ve ben geçinceye kadar elimle seni örteceğim. Elimi kaldıracığım ve arkamı göreceksin. Fakat yüzüm görülmeyecek” (Çıkış, 33/19-23) demiştir. Buradan hareketle aşağıda değineceğimiz gibi kimi Yahudi bilginler bu güreş hadisesinde Yakub'un Tanrı'yla karşılaşmasını bir teofani olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

Bazı araştırmacılar monoteist bir karaktere sahip olan Yahudiliğe, bu tür tanrı anlayışlarının sonradan girmiş olabileceğini, çünkü eskiden beri çok tanrılı politeist dini sistemin içinde ortaya çıkan monoteist karakterli dinlerin, öncelikle Paganizmin içinde var olan antropomorfik özellikteki tanrı inançlarını ahlaka ve mantığa aykırı bularak reddettiklerini söylemektedirler. (Demirci, 1997, s. 15) Philo, Origen, Sadya Gaon, Maimonides, Yosef İbni Kaspi ve Levi ben Gershom gibi Yahudi filozofları ve bilginleri de Kitab-ı Mukaddes'de yer alan bu tür kıssalardaki anlatımları, benzer şekillerde paganizmi çağrıştıran ifadeleri hafifletmek için monoteist bir tarzda yorumlama yoluna gitmişlerdir. (Paul, 1945, s. 176-179)

Yakub'un güreş yaptığı meçhul kişi

Yahudi din bilginleri, Yakub'a İsrail lakabının verildiği bu kıssada Yakub'la güreşenin Tanrı değil, Tanrı'nın meleği olduğu, Yakub'un bunu Tanrı zannettiği şeklinde yorumlamışlardır. (Singer & Adler, 1912, s. VII:21) Örneğin Yahudi kıssaları üzerine çalışmaları ile bilinen Luiz Ginzberg de, bunu Yakub'un melekle güreşmesi olarak yorumlar. (Ginzberg, 1955, s. 384 vd). Yine Ortaçağın meşhur Yahudi din alimi Sadya Gaon (882-942), *Tefsîr't-Tevrat bi'l- 'Arabiyye* adlı eserinde (Burada Sadya Gaon'un Türkçeye, *Tevrat (Tora) Tefsiri* adıyla çevrilen ve Nuh Arslantaş'ın notlarıyla hazırlanan eserini esas aldık) bu kıssayı tefsir ederken burada geçen “Tanrı” ve “adam” kelimelerini daima “Melek” olarak ifade etmektedir. Örneğin Tevrat'ta geçen “*tan ağarana kadar bir adam onunla güreşti*” (Tekvin, 32:24) cümlesini, “*Allah'ın meleği tan ağarana kadar onunla güreşti*” (*va yeabek iş'imo*) şeklinde vermekte, ardından devam eden tüm bu olayda Yakub'un muhatabından sürekli olarak melek diye bahsetmektedir. (Gaon, 2018, s. 546-548)

Yahudi bakış açısına göre bu güreş meselesi, aslında Yakub'un ve soyunun kötülükle mücadelesini simgelemektedir. Bu, iyi ile kötünün, kişi ile nefsinin ve onu yoldan çıkarmaya çalışan şeytanın

mücadelesi olarak da yorumlanmaktadır. Konuyla ilgili bir başka yorumda, Yakub'un güreşte meleştiği yenmesi Tanrı'nın salih ve sadık kullarının meleklerden üstün olduğunun delili olarak da yorumlanmıştır. Burada güreş hadisesinde Yakub'a İsrail ismini veren melek iken, (Tekvin, 32:28), onun Yakub isminin kullanılmasının yasaklandığı pasajda bu ismi veren Tanrı'nın kendisi (Tekvin, 35:10) olmuştur. Burada Yakub'un güreştiği meleştiği Yakub'un ikizi olan Esav'ın koruyucu meleştiği (Samael) olduğu söylenir. Yine güreş esnasında onu yenemeyeceğini anlayan meleştiği Yakub'un kalça boşluğuna dokunması ve Yakub'un aksayarak yürümesi, onun Esav'a ait olan ilk oğulluk hakkını almasına karşı bir ceza olarak da tefsir edilmektedir. (Gaon, 2018, s. 546)

Yukarıda bahsedilen cezanın nedeni, Yakub'un ikizi, daha doğrusu "topuk farkı"yla ağabeyi olan Esav'la yaşadığı olaylarla ilgili olarak Tekvin'de anlatılmaktadır. Bu kıssalardan birine göre bir gün yorgun ve aç olarak kırdan eve dönen Esav, o sırada yemek pişiren Yakub'tan çorba ister, Yakub da ilk oğulluk hakkını kendisine vermesi karşılığında ancak ona yemek vereceğini söyleyince çok bitkin olan Esav bunu kabul eder ve ilk oğul olmaktan doğan haklarını yeminle ona verdiğini söyler. (Tekvin 25:29-33) Bir diğer olayda onun Esav'ın hakkı olan Kutsallığı almış olmasıdır. Yakub, annesi Rebeka ile yaptıkları bir hile ile gözleri görmeyen babası İshak'a kendisini Esav olarak takdim etmiş ve böylece ona ait olan kutsal takdisi kendi üzerine almıştır. (Tekvin, 27. Bab) İshak'ın Esav zannederek Yakub'a yaptığı bu kutsama ve takdis duası şudur: *"Rabbin sana göklerin çiyinden ve yerin verimli topraklarından bol buğday ve yeni şarap versin. Halklar sana kulluk etsin. Uluslar sana boyun eğsin. Kardeşlerine egemen ol. Kardeşlerin çocukları sana boyun eğsin. Sana lanet edenlere lanet olsun. Seni kutsayanlar kutsansın."* (Tekvin, 27: 25-29)

Yine Tekvindeki bir anlatıma göre Yakub, daha anne karnında iken kendinden önce doğan Esav'ın topuğunu tutarak onun doğmasına mani olmaya çalıştığı için kendisine bu olaya isnaden Yakub (topuk) adı verilmiştir. (Tekvin 25:24-26). Doğumla bağlantılı bu ilk oğulluk hakkını yorumlayan Yahudi din adamları aslında Yakub'un daha önce doğacağını, ikizlerden anne rahmine ilk düşenin Yâkub olduğunu bu nedenle Yakub'un doğum esnasında kardeşi Esav'ın topuğunu tutmasının haklı olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle yukarıdaki olayda Yakub ve annesi Rebeka'nın hile ve planları, aslında meşru bir hakkın geri alınması çabası olarak da yorumlanmıştır. Yakub'un adıyla ilgili Yahudi bilginlerce yapılan tanımlarda bu kelimenin doğumla ilgili "topuk, uç, arka" daha sonra yaşananlarla ilgili olarak da; "topuğunu tutacak, arkasından gelecek, yerini alacak, kapacak, hile yapacak, aldatacak" gibi manaların verildiği söylenmektedir. Nadiren de olsa bu kelimenin köküne farklı bir mana vererek, kelimeye "koruma" anlamı yükleyerek "Tanrı Korusun" anlamı verenler de olmuştur. (Gürkan, 2017, s. 235)

Tekvin'de anlatılan bu üç olayda da İsraililerin atası olarak görülen Yakub'un adının pek de müspet bir hikayesi yoktur. Burada Esav, sürekli Yakub tarafından mağdur edilen ve hakkı gasp edilen bir figür olmasına rağmen, Yahudi tarihinde ve din bilginlerinin yorumunda Yakub hep ön plana çıkarılan ve soyun devamı olarak görülen İbrani atalarından birisi olarak takdim edilmiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi sonunda Tanrı tarafından Yakub isminin kullanılmasının yasaklanıp bundan sonra "İsrail" adının kullanılacağını söylenmesi, belki de Yakub adının bu menfi olaylarla ilişkisi nedeniyle olabilir. Ayrıca burada Yakub'un Tanrı'nın meleştiği ile olan mücadelesi anlatılırken Esav'la ilgili bir hadiseye (Yahudi yorumcularının gözüyle) "ceza" bağlamında değinilmesi onun mücadelecilik kimliğine yapılmak istenen vurgu olarak da görülebilir.

İsrail kelimesinin anlamı üzerine

Tevrat'ta bahsedilen *İsrail / Yisrael* (יִשְׂרָאֵל) kelimesinin anlamıyla ilgili olarak da birçok açıklamalar yapılmaktadır. Sadya Gaon bu kelimeyi, “Tanrı ve insanlar katında üst düzey biri” ya da “yönetici” anlamında çevirmiştir. *İsrail / Yisrael* adı, iki kelimedenden müteşekkil olup bunlar *Yisra* ve *El*'dir. *Yisra* “üstün gelmek” anlamına gelirken, *El* de “Tanrı” demektir. Bu nedenle Gaon'a göre Tekvin'de geçen *Yisrael*, “Tanrı”, ya da “Tanrı'nın temsilcisi meleği ile mücadele edip veya güreşip üstün gelen” anlamına gelmektedir. (Gaon, 2018, s. 546-547) Konuya dair modern dönem yorumlara göre ise, kelime “Tanrı mücadele edecek”, “Tanrı için mücadele eden”, “Tanrı ile mücadele eden” gibi birbirlerine yakın manalar verilmiştir. Bu yapılırken kelime “mücadele etmek”, “ısrar etmek” manasında İbranice *sarah* fiil köküyle ilişkilendirilmektedir. (Ancak burada Tanrı'dan kastın Tanrı'nın meleği olduğudur.) Tevrat'ın Grekçe versiyonu olan Septuagint'ta ise kelimeye “üstün olmak”, “güçlü olmak” anlamı verilerek *sarar* fiil kökü esas alınmıştır. O zaman da cümle; “Çünkü Tanrı'yla güçlü oldun” ya da “Tanrı'ya karşı güçlü oldun” ve “insanlarla kudretli (olacaksın)” veya “insanlara karşı kudretli (olacaksın)” şeklinde çevrilmektedir. Yine bu güce vurgu anlamında *Yisrael* adının kutsal toprakları fethetmek için gerekli olan gücü ifade ettiği şeklinde de yorumlandığı söylenmektedir. Bu kelimeye Hristiyan kaynaklarında da farklı anlamlar verilerek Tekvindeki ifade “Tanrı'nın prensi”, “Tanrı'nın lideri” ve “Tanrı'nın askeri” şeklinde yorumlanmıştır. Bu kullanımlarda kelimenin, “prens”, “lider” manasına *sar* ile, benzer başka yorumlarda da “üstün olmak”, “güçlü olmak”, “yönetmek” manasında *sarar* ile ilişkilendirildiği vurgulanmaktadır. Kelimenin ünlü Yahudi düşünür Filo'ya göre ise kıssada geçen Yakub'un “Tanrı'yı (ilâhî bir varlığı) yüz yüze gördüm” (Tekvin, 32:30) cümlesinden hareketle “Tanrı'yı Gören” anlamını verdiği ifade edilmektedir. Bununla kastedilen görmenin ise maddi olmayıp manevi olduğunu, bunun “Tanrı'yı ve dünyayı tefekkür eden zihin (*nous*)”e karşılık geldiği dile getirilmiştir. (Yıldız, 2014, s. 183-185) (Gürkan, 2017, s. 237-238) Tüm bu anlamların dışında kelimeye farklı bir mana verenlerden birisi de Louis Isaac Rabinowitz olmuştur. O da kelimenin “düz, doğru (El-is-Just)” anlamına geldiğini söylemiştir. Kelimenin kökeni ile ilgili olarak da bu ismin Ugarit metinlerinde de geçtiğini ve bu metinlerde geçen ve sadece küçük bir telaffuz farkı olan “Shin” kelimesiyle aynı olduğunu söylemektedir. Buna göre İsrail kelimesinin “Tanrı doğrudur” anlamına geleceğine işaret etmektedir. (Rabinowitz, 1945, s. 98). Tüm bu anlamlarda *Yisrael/İsrail* kelimesinde ortak vurgunun, güç ve mücadele boyutu olduğu ve sürekli buna vurgu yapılmış olmasıdır.

Görüldüğü şekliyle Yahudilikte *İsrâil* adının anlamı ve kökeniyle ilgili oldukça farklı rivayetler yer almaktadır. Tüm bunlar içinde net olan şey Yakub'un adının İsrail olarak değiştirilmesi ve bu adın Yahudi inancında seçilmiş bir halk olan İsrailoğullarını tanımlamasıdır. Zira günümüz araştırmacıları böylesine gizemli bir figürün adının tam olarak etimolojik bir karşılığının olmadığını söylemektedirler. Konu burada birazda Tevrat metinlerinin otantikliği, sonradan yazıya geçirilirken farklı kaynak teorileri ile de yakından ilgilidir. Yine konu tarihsel süreçte öne çıkan kimi kabilelerin arasındaki ilişkiler, rekabetler ve yaşanan değişik olaylarla da ilgili olabilir. Bu nedenledir ki kimi yorumlarda aslında Yakub'un Yukarı Ürdün'den, İsrail'in ise Beytel / Şekem bölgesinden alınmış iki ayrı figürün bir karışımı olduğu bile iddia edilmiştir. (Yıldız, 2014, s. 183)

Tekvindeki konuya dair kıssalar eşliğinde Yakub ve İsrail kelimeleri mukayese edildiğinde Yakub ismi negatif bir anlam içermektedir. Buna göre Yakub, “gizli iş tutan, birilerinin veya bir şeylerin peşinden gelen” anlamı taşırken, İsrail ise “Baş tutan, başkanlık yapan” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Yine bir başka mukayesede Yakub ismi daha çok dünyevi işlerle ilgili olarak kullanılırken, İsrail adı, kutsal soy için kullanılmıştır. (Gaon, 2018, s. 546-547) Ancak Yakub'la ilgili Tekvinde anlatılan olumsuz imajlar Yahudi din bilginlerince çeşitli şekillerde ve çoğunlukla da müsbet anlamlarda tevیل edilmiş, bir anlamda

Yakub adı temize çıkarılmıştır. Öncelikle güreş meselesinde daha Yakub doğmadan evvel annesi Rebeka'ya verilen sözün gerçekleşmiş olduğu söylenir. Zira Rebeka'nın hamileliği sırasında Tanrı ona; “*Rahminde iki ulus var. Karnından iki farklı hükümdarlık çıkacak. Güç sürekliliği olarak bir hükümdarlıktan diğerine geçecek. Ve büyük olan küçüğüne hizmet edecek*” (Tekvin. 25: 23) denilmiştir. Belki böylelikle aile içinde ve kardeşler arasındaki kavga'nın teolojik zemini hazırlanmıştır. Böylelikle Tanrı, Yakub'un bir çeşit hilelerle kardeşi Esav'dan çaldığı kutsamayı, yani ilk oğulluk hakkını (beraha) onaylamıştır. Ayrıca Yakub, ilahi bir varlıkla güreşip onu deviren ilk kişi olmuş ve buna layık olduğunu ispatlamıştır. Böylelikle Yakub isminin İsrail'e evrilmesi Yakub ve soyunun, yani İsrailoğullarının kaderinin değişmesine neden olmuştur. (Yıldız, 2014, s. 183)

Buradaki güreşle ilgili bir başka konu'da güreş esnasında meleğin Yakub'un kalça boşluğunda bulunan uyluk kemiği yerinden oynamış, ve siyatik sinire (gid-ha-naşe) dokunulmasından dolayı bugün Yahudiler bu olaya isnaden bu siniri yememeleridir. Bu sinir, omiriliğin arkasından çıkıp bacağın iç kısmından aşağı doğru gider ve bu sinir kesilecek hayvandan iyice sıyrılarak temizlenmektedir. Yahudi fakihleri ayrıca burada bulunan dış sinirin de yenilmeyeceğine hükmetmişlerdir. Bu sinirin çok hassas olup dış etkenlere en fazla açık olduğu söylenmektedir. (Gaon, 2018, s. 548) Ayrıca bu kısım hayvanların arka tarafında olup çıkarılması çok güçtür, kendisi *Kaşer* (helal) sayılan hayvanların dahi bu kısımları yenilmez. Hayvanın bu bölümü genelde kaşere tabi olmayan kasaplara satılır. Yahudilikte *Kaşer / kaşerut* denilen bu yeme içme kuralları kişinin ruh ve beden sağlığı için önemli sayılmakla birlikte aslanan Tanrı'ya bağlılığın ve sadakatin bir göstergesi olarak görülmektedir. (Altıntaş, 1996, s. 124-125)

İslami kaynaklarda İsrail İsrailoğulları kavramı

İsrail kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de iki yerde *Ali İmran* (3/93) ve *Meryem* surelerinde (9/58) doğrudan Hz. Yakub için kullanılırken, bunun dışındaki kırk bir yerde (*Ali İmran* 3/49, *ez-Zuhruf* 43/59, *es-Saf* 61/6 vd) onun soyundan gelenleri, yani *İsrailoğulları*'nı tanımlamak için kullanılmıştır. Yakub adı ise on altı yerde geçmektedir. (Harman, Beni İsrail, 2001, s. 193-194) Kur'an dışındaki bir kısım İslami kaynaklarda Yakub'la ilgili anlatımların çoğu Tevrat'tan yapılan alıntılarla kurgulanmış gözükmektedir. (Taberi, 1387 / 1967, s. I:330,457-459) Ancak burada İslam'ın uluhiyet ve peygamberlik anlayışıyla bağdaşmayan hususlar ya zikredilmemiş ya da tevil edilmiştir. Örneğin güreş meselesinde Yakub'la güreşen kişi melektir ve İsrail adı da (Tevrat'taki gibi) ona bu melek tarafından verilmiştir. Ancak Yahudiler tarafından İsrail kelimesine verilen anlam, İslam'ın uluhiyet ve peygamberlik anlayışıyla bağdaşmadığı için, İslam alimleri kelimeyle ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bir kısım alimler bunun İbranicede “Allah'ın kılıcı”, “Allah yolunda cihat eden”, “Allah'ın seçkin kıldığı insan” (Safvetullah) veya “Allah'ın kulu” (Abdullah) gibi anlamlara geldiği (Taberi, 1387 / 1967, s. I:317-321) şeklinde yorumlamışlardır. Yine Zemahşeri, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Reşid Rıza gibi isimler de benzer anlamları nakletmişlerdir. (Kur'an_Yolu, 2006, s. 112-113). Ancak İslam alimlerinin çoğunluğunun burada “Allah'ın kulu” anlamını tercih ettikleri, bununla da Arapça *esir* kelimesiyle İbranicede aynı anlama gelen *asîr* kelimeleri arasında bir bağ kurdukları ifade edilmektedir. (Gürkan, 2017, s. 234) Yine İslami kaynaklarda İsrail'e verilen bir başka mananın ise “gece yürüyen, yolculuk eden” şeklindeki manasıdır. Böyle olunca İsrail “geceleyin Allah'a giden” anlamına gelmektedir. Bu anlam, Kur'an'da zikredilen Hz. Muhammed (SAV)'in geceleyin yaptığı yolculu ifade eden İsrail kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. (İsra, 17/1) Burada Taberi ve Sa'lebi gibi Yahudi kıssalarıyla benzer anlatımları bolca rivayet edenler Yakub'un Esav'la yaşadığı olaya atıfta bulunarak kardeşinin hışmından kaçarken gündüz gizlenip gece yürümesinden dolayı ona bu ismin verildiğinden (Taberi, 1387 / 1967, s. I:317 vd) söz ederler. Zira Tekvinde anlatıldığına göre Yakub'un hileyle babasından kutsamayı aldığı

duyan İshak, kardeşi Yakub'u öldüreceğine dair yemin etmiş, bunun üzerine o da annesinin yol göstermesiyle dayısının yanına kaçmıştır. (Tekvin 27/41) Sonuçta İslami kaynaklarda Yakub ve İsrail kelimeleri arasında Tevrat'takine benzer bir olumsuzluk söz konusu edilmemiştir. Hz. Yakub tüm peygamberler gibi Allah'ın seçkin bir kulu ve peygamberidir. Fakat onun hayatıyla ilgili Kur'an'da verilen bilgiler Hz. Yusuf'la ilgili Yusuf Suresi'nde anlatılanlardan ibarettir. Dolayısıyla ona dair diğer bilgiler Yahudi literatüründen aktarılmış görünmektedir. Sonuçta gerek Yahudi ve gerekse İslami kaynaklarda İsrail kelimesinin birçok anlamının içinde öne çıkma vurgu, güç ve mücadelecilik boyutu olmuştur.

Burada İslami kaynaklardaki İsrail keimesinin kullanımına dair bir kısım araştırmacıların dikkat çektikleri bir meseleyi de hatırlatmak gerekir. Yukarıda İsrail kelimesinin Tevrat'ta olduğu gibi Kur'an-ı Kerim de aynı şekilde geçtiğini söylemiştik. Bu nedenle kelime Hz. Muhammed (SAV) döneminde bilinmektedir. Ancak araştırmalar Kur'an öncesi dönemde bu kelimenin bilinmediğine işaret etmektedirler. Zira Miladi VII. Yüzyılın başlarında da Yahudiler halen uzun bir sürgün dönemini yaşamaktaydılar. Bu görüşe göre Kuzey Arabistan'da İsrail kelimesine rastlanmadığı, sadece Güney Arabistan'daki kitabelerde geçtiğinin tespit edildiğini bildirmektedirler. Bu adlandırmanın İslâm öncesi hiçbir otantik şiirde yer almadığına işaret eden aynı kaynaklar, bu durumun Hz. Muhammed'in, Tevrat'taki ile aynı kelimeyi kullanmış olması nedeniyle, önceki monoteist dinlere yönelik asli bilgiye sahip olduğunun, yani onun bilgisinin ilahi gelenekte var olan vahyi bir bilgi olduğunun delili olarak görülebileceğini ifade etmektedirler (Gürkan, 2017, s. 233) Bu bakış açısı aslında Yahudi tarihinde yaşananlarla örtüşmektedir. Çünkü M.Ö. 722'de yıkılan İsrail Krallığı artık unutulup gitmiştir. Bu tarihten sonra Yahudi varlığı İsrail Krallığının rakibi olan Güneydeki Yahuda Krallığı kanalıyla devam ettiği için muhtemelen onlar da bu düşman rakip kabilenin ismini kullanmamışlardır. Kur'an belki de İsrail kelimesini, dolayısıyla Allah'ın bir dönem onlara olan lutuf ve ihsanlarını tekrar hatırlatarak Kur'an'ın muarızlarına bir mesaj vermek istemiş olabilir.

Ayrıca mücadelecî yönüyle ön plana çıkan İsrail ve İsrailoğullarına dair İslami kaynaklarda anlatılanları göz önüne aldığımızda, bu mücadelecî ruh, her zaman olumlu olarak görülmemiştir. Zira zaman için de bu kelime, Allah'a, onun peygamberlerine karşı gelme, hatta onlarla *mücadele etme*, kutsal kitaplarını tahrif etme ve hatta peygamberlerini bile öldürmeye kadar varan bir isyana, inatlaşmaya, bencillik ve kibire dönüşmüş, bu nedenle başta Kur'an olmak üzere İslami kaynaklarda yer yer olumsuz bir Yahudi ve İsrailoğulları imajı tasvir edilmiştir. Aslında bu olumsuz durum sadece İslami kaynaklarda değil, aynı zamanda Yahudilerin Yahudi Kutsal metni olan *Tanah*'ta (Ahdi Atik), özellikle krallıklar döneminde yaptıkları yanlışlıklar, kitabı unutmaları ve yasaklamaları, yine kendi peygamberlerini öldürmeleri ve putperestliğe dönmüş olmaları nedeniyle bu olumsuzluklarla çizili bir İsrailoğulları portresi ile karşılaşmaktayız. (Harman, Beni İsrail, 2001, s. 193-195)

İsrail kelimesi bağlamında İsrail peygamberlerinin mücadelecî özelliği

Yahudilikte güç ve mücadeleyi simgeleyen İsrail kelimesi, Yahudi peygamberlerin kıssalarında, hatta onların Tanrı Yehova ile olan ilişkilerinde de görülmektedir. Zira Tevrat'ta anlatıldığı kadarıyla peygamberler peygamberliği kabul etmede tereddüt göstermişler, itiraz etmişler, hatta bazen Tanrı'nın eylemlerini bile sorgulamaktan çekinmemişlerdir.

Bu konuda ilk örneklerden birisi Hz. Musa ile ilgili anlatımlardır. O, Yahudilikteki en büyük peygamber ve aynı zamanda bir kanun yapıcıdır. Rab Yehova İsrailoğullarını'nı Firavun'un elinden kurtarıp Mısır'dan çıkarmak üzere Musa'yı görevlendirir. Musa birtakım itirazlarda bulunur ve Tanrı'nın görevlendirmesine karşı birbiri ardınca devam eden ve her seferinde de Tanrı tarafından cevaplanan

itirazlarda bulunur. (Çıkış 3/10-14; 4/1-17) Musa'nın yapmış olduğu tüm gayretleri hiçbir sonuç vermez. Bu uzun süren karşı koyuştan sonra Musa en sonunda halkını kurtarmak üzere Firavuna gitmeğe razı olur. (Brinner, 1989, s.69; Greenberg, 1988, XII/ 371). Yine Musa, daha önce affetmesini istediği kavminin buzağıya tapması hadisesinde de çok öfkelenir ve Tanrı'ya derki : *“Ah bu kavim büyük suç ettiler ve kendilerine altın ilahlar yaptılar. Ve şimdi eğer suçlarını bağışlarsan – ve yoksa niyaz ederim yazdığın kitabından beni sil. Ve Rab Musa'ya dedi; Bana karşı kim suç etti ise kitabımdan onu sileceğim”* (Çıkış 32/31-33)

Musa'nın İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarmak için gönderilmesinin akabinde Firavun buna kızar ve bundan sonra İsrailoğulları'na saman, kerpiç vermez, onlar da işlerini zamanında bitiremeyince dövülürler. İsrailoğulları başlarına bu belayı Musa'nın getirdiğini söyleyerek onu ve Harun'u suçlarlar. Bunun üzerine Musa Rab'le konuşur ve der ki *“Ya Rab, niçin bu kavme kötülük ettin? Niçin beni gönderdin? Çünkü senin isminle Firavuna söylemek için geldiğim zamandan beri, bu kavme fena muamele etti; ve sen kendi kavmini asla kurtarmadın.”* (Çıkış, 5:22-23) diyerek bir bakıma Tanrı Yehova'nın yapıp ettiklerini sorgular. (Greenberg, 1988, XII/ 374-375)

Yine çölde İsrailoğulları Musa'dan “man”dan bıktıklarını söyleyerek değişik yiyecekler istemeye başlayınca buna çok öfkelenen Musa Tanrı Yehova'ya çok daha ağır sözlerle şöyle seslenir:

“Niçin kuluna kötü davrandın? Ve niçin senin gözünde lütuf bulmadım ki, bu kavmin bütün yükünü benim üzerime yüklüyorsun? Bütün bu kavme ben mi gebe kaldım? Onları ben mi doğurdum ki, bana: Lala, emzikli çocuğu taşıdığı gibi sen de atalarına söz verdiğin diyara kucağında onları taşı, diyorsun? Bütün bu kavme vermek için nereden et bulayım? Çünkü bana: Bize et ver ve yiyelim, diyerek bana ağhyorlar. Bütün bu kavmi yalnızca ben taşıyamam, çünkü bana çok ağırdır. Ve eğer bana böyle davranırsan, niyaz ederim, eğer gözünde lütuf buldumsa, beni hemen öldür ve sefaletimi görmeyeyim” (Sayılar, 11/4-6;11/10-15)

Peygamberliği kabul etmekte tereddüt gösteren, daha çektiği sıkıntılar nedeniyle Tanrı'ya dert yanan Peygamber Yereya'nın Kitab-ı Mukaddes'deki sözleri de ilginçtir. O, İsrailoğulları'nın Tanrı'yı unuttukları bir devirde onları tekrar Yehova'ya ibadet etmeye davet etmiş ve bu uğurda birçok felakete uğramış bir peygamberdir. Daha çocukken kendisi peygamber olarak görevlendirilmiştir. Kendisine peygamberlik verilince o da *“Ah ya Rab Yehova. İşte ben söz söylemek bilmiyorum; çünkü çocuğum,dedi.Ve Rab bana dedi ki: Ben çocuğum deme; çünkü kime seni gönderirsem gideceksin ve sana emrettiğim her şeyi söyleyeceksin”* (Yereya 1/ 4-9.) diye çekimser davranmıştır. Bir başka yerde de Yereya Tanrı'ya *“Ah, ya Rab Yehova! Size selamet olacak diyerek, gerçek bu kavmi ve Yerusalımi çok aldattın; fakat kılıç cana erişti”* (Yereya 4/10. 20/1-9): *“Ey anam, bütün dünya ile kavga adamı ve çekişme adamı olmak için beni doğurmuşsun, vay başıma! Ben faizle para vermedim ve bana faizle para vermediler; fakat herkes bana lanet ediyor...Gülenler derneğinde oturdum ve sevinip coşmadım; senin elinden ötürü tek başıma oturdum; çünkü beni gazapla doldurdun. Niçin ağrım devamlı ve yaram çaresiz, iyi olmak istemiyor,”* diyerek yakını ve dert yanar (Yereya.15/10, 17-18) Başka bir yerde ise kahin İmrenin oğlu Paşhur Yereya'yı döver ve onu bir tomruğa bağlar, bir gün bağlı kalır, bundan dolayı Yereya Yahuda halkını lanetler ve onların Babillerin ellerine düşeceklerini haber verir ve şöyle yakını: *“Ya Rab, beni kandırdın, ben de kandım; benden kuvvetlisin, ve beni yendin. Bütün gün gülünç oldum, herkes benimle eğleniyor...Çünkü bütün gün Rabbin sözü bana rüsvaylık ve maskaralık oldu. Ve Onu anmayacağım, ve artık onun ismi ile söylemeyeceğim, dedim.”* (Yereya.20/1-9)ine başka bir örneği Eyüp'ün hikayesinde görmekteyiz. Yahudi geleneğinde Eyüp bir Peygamber olarak kabul edilmez. Ancak kendisinden doğru ve kamil bir insan diye bahsedilir. Kitab-ı Mukaddes'de onun adıyla anılan ve içinde mezmurlar da olan bir kitap vardır. Tanrı onu şeytan vasıtasıyla denemek ister, tüm malını, mülkünü alır. Eyüp bunları sabırla karşılar (Eyüp 1, 2.) Ancak

mezmurlar kısmında bunun tam tersi ifadelere rastlıyoruz. “*Şimdi bilin ki davamda beni Allah yıktı ve beni ağı ile sardı. İşte, zorbalık diye feryat ediyorum ve bana cevap yok; yardım diye bağıryorum da adalet yok, yoluma çit çekti ve geçemiyorum... Her yandan beni yıktı ve ben bittim ve ümidimi bir ağaç gibi kökünden söktü ve bana karşı öfkesini alevlendirdi.* (Eyüp 19/6-11) Bir başka yerinde yine “*Üzerime ağızlarını açtılar. Hakaretle yanağıma vurdular. Bana karşı bir araya toplanmaktadırlar. Allah, beni dinsizlere veriyor. Beni kötülüklerin eline bırakıyor. Ben kaygısızdım, o beni parladı. Ve boynumdan tuttu yere çalıp beni parçaladı ve beni kendisine hedef dikti*” (Eyüp 16/10-12) diyerek kendince Tanrı Yehova’nın eylemlerini sorgular. Yahudi din adamları onunla ilgili Kitab-ı Mukaddeste anlatılanların yahudi teolojisi ile uygun olup olmadığını da tartışmışlardır. İmtihan esnasında Rabb’e itirazı yoktur, ama kendi haklılığını ortaya koymaya çalışır. Bugün modern araştırmacılar da onun konuşmalarını sabırlı Eyüp ve sabırsız sabırsız Eyüp diye ikiye ayırırlar. (Brinner, 70,71)

Son bir örnek olarak da Kitab-ı Mukadde’deki Peygamber Habakkuk’un yakınmaları ilginçtir. Habakkuk, sapıklığın arttığı bir dönemde İsrailoğullarını uyarmaya çalışmış, Tanrı’nın seçkin kavminin düşmanlarının saldırısına uğrayıp yenilmelerini, yurtlarının yağmalanmasını Tanrı’nın adaleti ile bağdaşmaz bir durum olarak görüp bir takım yakınmaları sözkonusudur. Burada der ki “*Ya Rab, ne vakte kadar imdada çağıracağım da sen işitmeyeceksin? Sana zorbalık diye feryat ediyorum ve sen kurtarmıyorsun? Niçin fesadı bana gösteriyorsun, kendin de sapıklığa bakıyorsun? Çünkü soygunculuk ve zorbalık karşımdadır; kavga oluyor ve çekişmeler çıkıyor. Bundan ötürü şeriatın kuvveti yok ve hak hiç ortaya çıkmıyor, çünkü kötü adam salihin etrafını sarıyor, bunun için hak sapık çıkıyor*” der. (Habakkuk, 1/ 1-4.)

Görüldüğü gibi ibrani peygamberlerinin Tanrı’nın seçilmiş bir kavmi olan İsrailoğulları’nı düşünerek Tanrı ile tartışmaları ve sonuçta da Tanrı’ya isteklerini kabul ettirmeleri, yine Tanrı’yı sorgulamaları oldukça ilginçtir. Bunun da arka planında onların Tanrı önünde seçilmiş bir millet olmalarının rolü olabilir. Zira Rabbani (geleneksel Yahudi) anlayışa göre İsrail kutsaldır, Tevrat onların yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Çünkü diğer milletler Tevratı kabul etmemişlerdir. (ya da onu kabul etmeye layık yaratılmamışlar) Bu seçkinlikleri onlara, Allah’ı minnet altında bırakma hakkı vermiş olacağı düşüncesinden hareketle, (Adam, 2001, s. 52-53) peygamberlerin Rabb’le bu tür bir diyalogu normal görülmüş olabilir. Bunun yanında olaya bir başka açıdan bakılacak olursa, kimi peygamberlerin, Tanrı’nın kendilerini görevlendirdiğini açıklaması üzerine ilk anda bunu kabullenmekte çekimser davranmaları, bunu ifadeye döküşleri de o an içinde buldukları ruh hallerini yansıtmış olabilir. İlahi bir görevlendirmeye veya karara karşı çıkmak, peygamberlerin alçak gönüllülüğünün ve kendisini bu göreve yeterli ve layık hissetmemelerinin bir işareti olarak da görülebilir. Aynı zamanda bu Tanrı’nın sözcüsü, aracısı ve kulu olarak görev yapmanın zorluğunun da bunda payı olduğu da söylenebilir. (Sinanoğlu, 1995, s. 47)

İsrail adının krallığa dönüşmesi

Yakub’tan sonra Süleyman’ın ölümüne kadar (MÖ 930) geçen uzun bir süre bütün Yahudiler İsrailoğulları olarak anılmışlardır. Ancak bu isim daha sonra Yahudi tarihinde iki devletin resmi adı olacaktır. Süleyman’ın ölümünden sonra kabileler arasında yaşanan hoşnutsuzluklar, mali sıkıntılar ve çekişmeler nedeniyle devlet ikiye ayrılmıştır. Ancak bu ayrılık, *Tanah*’ta (Ahdi Atik) aslında Süleyman’ın “*Tanrı’ya sırt çevirip Saydalılar’ın tanrıçası Aştoret’e, Moablılar’ın ilahı Kemoş’a ve Ammonlular’ın ilahı Molek’e tapmasından*” dolayı Tanrı’nın bir cezasıdır. Zira bu husus peygamber Ahiya tarafından daha Süleyman ölmeden evvel vaat edilmiştir. Bunu da Tanrı Süleyman’ın günahından ötürü Davut soyunun gururunu kırmak için yapacağını, söylemiştir. (I.Krallar, s. 11:29-39) Hz. Süleyman’ın ardından

Güneydeki devlet *Yahuda* ve *Bünyamin* soyuna ait iki kabileden oluşmuş ve kral olarak da Hz. Süleyman'ın oğlu Rehoboam'ı kabul etmişlerdir. (*Yahuda Krallığı* adını alan bu devlet MÖ 586'da Babiller tarafından yıkılmıştır.) Buna karşılık on kabileden oluşan Kuzey Krallığı ise kral olarak (Yusuf soyundan) Efraim Kabilesinden Yeroboam'a tabi olmuşlar ve *İsrail Krallığı* adını almışlardır. Burada yer alan on kabile Ruben, Şimeon, İssakar, Zebulun, Dan, Naftali, Gad ve Aşer, Efraim ve Manesse'den oluşmuştur. Böylelikle Yakub'un lakabına isnaden kullanılan İsrailoğulları ifadesi ilk kez bir devlete ad olarak verilmiştir. İlk kurulan İsrail krallığının başkenti Şekem, sonra Samara olmuştur. Dört döneme ayrılan bu krallık; Kral Yeroboam'dan Omri'ye kadar Birinci Dönem (934-886), Omri'den Yehu'ya kadar İkinci Dönem (886-842), Yehu'dan Menahem'e kadar Üçüncü Dönem (842-741) ve son olarak da Menahem'den Hoşhea'ya kadar Dördüncü Dönemi (741-722) yaşamıştır. Dönemin sonunda 722'de İsrail Krallığının başkenti Samara'yı bir kuşatmanın ardından ele geçiren Asurlular, şehirdeki 27.290 kişiyi sürgüne göndermişler ve şehir artık Asurluların bir vilayeti haline gelmiştir. (Singer & Adler, 1912, s. VI : 660-661)

İsrail Krallığının yıkılması da yine İsrail'in Tanrısı'na layık olmamalarının sonucu verilen ilahi bir ceza idi. Zira Yeroboam da, kuzeyde Efraim Dağlığında Şekem'i krallığının merkezi ilan etmiştir. Yeroboam, İsrailoğullarının güneydeki Yehuda devleti sınırları içinde kalan Kudüs'teki Mabel'e ziyarete gitmesini önlemek istemiştir. Zira o krallığının tekrar Davut soyunun eline geçebileceğini düşünmüştü, çünkü halk Kutsal Kudüs'e gidip RAB'bin Tapınağı'nda kurbanlar sunarsa, yürekleri efendileri, Yahuda Kralı Rehoboam'a döner, sonra kendisini öldürürler diye Kudüs'e alternatif olarak iki altın buzağı yaptırmıştır. Bunlardan birini Beyt-El'e, diğerini de Dan'a yerleştirmiştir. Yeroboam, bunların İsrailoğullarını Mısır'dan çıkararak tanrılar olduğunu ilan etmiş ve hac ziyaretlerinin bundan sonra bunlara yapılmasını emretmiştir. Böylece, İsrail Krallığı putperestliğe dönmüştür. (I.Krallar, 12:25-33) Sonuçta İsrail krallığının topraklarında Musa'nın Tevrat'ı (Şeriatı) yürürlükten kaldırılmıştır. Zaman zaman peygamberler çıkmışsa da, başarılı olamamışlardır. Bu da krallığın sonunu getirmiştir. (Adam, 2001, s. 108) Bu krallığı tekrar Tanrı'nın yoluna döndürmek için gönderilen peygamberlere de itaat etmemişlerdir. (I.Krallar 11/26-40; 16/1,7,12; 22/9-10; 18/17-40; 19/15-16 ; II.Krallar 6/21)

Sürgüne gönderilen İsrail Krallığı içindeki on kabile zamanla diğer milletlerin içerisinde asimile olup ortadan kalkmışlardır. Bu da "İsrail'in kayıp on kabilesi" şeklinde bir efsaneye dönüşmüştür. M.Ö. 722'de yıkılan İsrail Krallığından yaklaşık iki bin yedi yüz yıl sonra, 1948'de kurulan bu günkü İsrail Devleti'yle birlikte İsrail kelimesi ikinci kez bir Yahudi devletinin adı olmuştur. Böylelikle İsrail kelimesi nasıl ki daha önce bütün Yakub'un soyundan gelenleri ifade etmişse bu günde belki bu kapsayıcı anlamına geri dönerek, bir kısım aşırı Yahudilerin dışında, dünya üzerindeki bütün Yahudilerin tek bağımsız devleti olarak görülmektedir. Bugün İsrailoğulları adından hareketle kurulmuş olan İsrail Devleti'nin bölgedede Filistin halkına karşı uyguladığı şiddet ve mezalimi, dünyadaki bütün uluslararası hukuka aykırı ve hatta meydan okuyan tavır ve davranışlarını, belki de "seçilmiş olduğuna inanan bir toplumun" geçmişte yaşadığı uzun sürgünler neticesinde "seçilmişlik" ve "ezilmişlik" arasındaki bir travmatik ve psikotik bir vakanın dışı vurumu olarak okumak gerekir.

Sonuç

İsrail kelimesi Yahudiliği tanımlamak için kullanılan, İbrani, Yahudi ve Musevi kelimeleri içinde en çok kullanılan isim olmuştur. Yakub'a ikinci bir ad veya lakap olarak verilmiştir. Biz çalışmamızın başında Dinler Tarihinde dinlerin değişik şekillerde tasnif edildiğini söylerken alternatif olarak dinlerde en çok vurgulanan kelime ve kelimeler üzerinden giderek bir tasnifin de mümkün olabileceğini ifade etmiştik. Bu çalışmada İsrail kelimesine yüklenen anlamdan yola çıkarak "eylem merkezli" bir tasnif bağlamında

bu kelimeyi, teolojik, filolojik ve tarihsel açılardan ele almaya çalıştık. Kelime hem Yahudi hem de İslami literatürde kullanılmıştır. Yahudilikte kelimenin literal manası “Tanrı’yla güreşen”, Tanrı’yı yenen” anlamındadır. Kelimeye verilen birçok anlamda ortak vurgu, güç ve mücadele boyutudur. Ancak İsrailoğullarının yaptıkları eylemler, her iki dini gelenekte de kimi zaman olumsuz olarak görülmüş ve Tanrı tarafından bu eylemleri nedeniyle cezalandırılmışlardır.

Bu çalışmada konunun sınırlarını aşmamak için seçilmişlik ve kutsal toprak meselesine değinmedik. Ancak Yakub’a İsrail adının verildiği bir yerde aynı anda hem seçilmişlik, hem de kutsal toprak vaadinin (Arz-ı Mev’ud) birlikte anılması, bunun sadece bir isim değişikliği olmadığı, bunun Yahudi tarihindeki önemli bir dönüşüme neden olduğunu, daha doğrusu Yahudilerce bu şekilde yorumlandığını söylemek gerekir. Kelimenin, sonuncusu şimdiki İsrail Devleti olmak üzere Yakub sonrasında iki ayrı Yahudi devlete isim olduğunu da hatırlamak gerekir. Ayrıca İsrail kelimesinin Tanrı’yı, yani kutsal bir gücü yenen anlamından hareketle verilen mesaj, kutsal bir soyun hiçbir kimse ve güç tarafından yenilemeyeceği algısını yaratmaktır. Bugün İsrail Devleti’nin tüm uluslararası hukuki normları çiğneyerek Filistinlilere karşı uyguladığı mezalim göz önüne alındığında Yahudilerin tarih boyu yaşadıkları travmalar ve psikolojik ezilmiş duygusu karşısında İsrail kelimesinin onlar için ne ifade ettiğini anlamak belki biraz daha kolaylaşacaktır.

Kaynakça

- Adam, B. (2001). *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar.
- Altıntaş, Y. (1996). *Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar Dinsel Gereçler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.
- Aykt, D. A. (2011). *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*. İstanbul: Kitabevi.
- Brinner, William “*Studies of Islamic and Judaic Traditions II*”, Scholars Press Atlanta Georgia, 1989
- Demirci, K. (1997). *Dinler Tarihinin Meseleleri*. İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- et-Taberî, E. C. (1987). *Tarihu'l-Ümem Ve'l-Muluk I, 192*. Beyrut: Daru'l-fikr .
- Gaon, S. (2018). *Tevrat (Tora) Tefsiri*. (N. Arslantaş, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Ginzberg, L. (1955). *The Legends of the Jews I*. Philadelphia.
- Greenberg, Moshe, “Moses”, *Encyclopaedia Judaica*, İsrail, 1988, XII, 378-388.
- Gündüz, Ş. (2007). Giriş. Ş. (. Gündüz içinde, *Yaşayan Dünya Dinleri* (1. Baskı b., s. 29-30). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Gürkan, S. L. (2017). İsrâil ve Ya’küb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 38 / 2017 , 233-244.
- Harman, Ö. F. (2001). Beni İsrail. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , s. 193-195.
- Harman, Ö. F. (1995). Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler. *İslam Tetkikleri Dergisi IX, İstanbul, IX*.
- Kur'an_Yolu. (2006). *Kur'an Yolu. Türkçe Meal ve Tefsir I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı,.
- Paul, S. (1945). Prophets and prophecy. *Encyclopaedia Judaica XIII* .
- Rabinowitz, L. I. (1945). Israel. *Encyclopedia Judaica, X, 98-99* .
- Sevilla-Sharon, M. (1981). *Yahudi Ulusu'nun Tarihi*. Yeruslayim: Yahudi Cemaatleri Dairesi.
- Sinanoglu, M. (1995). Kitab-ı Mukaddes’de ve Kuran’da Nübüvvet . (*Basılmamış Doktorara tezi*) *MÜSB.Enstitüsü* . İstanbul.
- Singer, I., & Adler, C. (1912). *The Jewish Encyclopedia* . içinde Funk and Wagnalls.

Taberi, E. C. (1387 / 1967). *Târîhu't-Taberî : Târîhu'r-Rusul ve'l-Muluk*. Beyrut: Deru't- Teras.

Yıldız, A. (2014). Yüksek Lisans Tezi. *Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya'küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma* . İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri.